

МЕМЛЕКЕТТІК АУДИТ – ТИІМДІ МЕМЛЕКЕТТІҢ АЖЫРАМАС БӨЛІГІ

Ахметов Алихан, Қайыргелді Бауыржан, Тұрсынбек Мадина

aalikhansky@gmail.com, k.baurzhan@inbox.ru, madina.tursynbek@gmail.com

Л.Н. Гумилев Еуразия ұлттық университетінің «Мемлекеттік аудит» 3 курс студенттері, Нұр-Сұлтан, Қазақстан Республикасы

Ғылыми жетекші: к.э.н., асс.профессор Бейсенова Ляззат Зияденовна

Мемлекет тиімді және толық көлемде экономиканы реттеу, қоғамды басқару және оған қызмет көрсету жөніндегі өзіне жүктелген міндеттерді орындау үшін ішкі ұйымдастыру мен жұмыс істеу тұрғысынан да тиімді болуы тиіс. Ол үшін, ол тиімді түрде жасақталып, реттеушілік функцияларға ие болуы, мемлекеттік қызметшілердің жоғары кәсіби корпусы болуы қажет. Бұдан басқа, қазіргі заманғы мемлекет субсидия, тепе-теңдік және ресурстарды үнемдеу қағидаттарына сәйкес барынша құрылатынын атап өткен жөн. Бұл принциптер шешімдер басқарудың барынша төмен деңгейінде қабылдануын, мемлекеттік функцияларды орындау үшін дәл сонша уақыт пен ресурстар пайдалануын, қанша қажет болса да, одан да көп және азырақ пайдалануын, ал сол сападағы көрсетілетін қызметтердің өзіндік құны үнемі төмендеуін талап етеді.

"Тиімді мемлекет" термині жақында пайда болды. Кең мағынада тиімді мемлекет - бұл мемлекеттік институттар жүйесі, оның жұмыс істеуі оңтайлы шығындар кезінде халыққа және жалпы қоғамға мемлекетке жүктелген функциялар саласында қызмет көрсетеді. Әлеуметтік-экономикалық салада мемлекеттің тиімділігі оның тиісті институттарының халықтың әл-ауқатын тұрақты жақсарту мақсатында ұзақ мерзімді экономикалық өсуге ықпал ету қабілеті бойынша бағаланады.

Көптеген елдерде мемлекеттік басқаруды реформалау мемлекеттік қаржылық бақылауды тиімді мемлекеттің ажырамас бөлігіне айналған мемлекеттік аудит болып қайта құруға алып келді. Мемлекеттік аудит бірінші кезекте мемлекеттік қаржылық бақылаудан ерекшеленеді, бұл акцент сәйкестік аудитінен мемлекеттік қаржылық ресурстарды және мемлекеттік меншікті пайдалану тиімділігінің аудитіне ауысатын болады.

Бақылаудың жаңа түрі ретінде тиімділік аудитінің пайда болуы алғаш рет ИНТОСАИ Конгресімен 1977 жылы қабылданған бақылаудың басшылық қағидаттарының Лима декларациясында тіркелген. ИНТОСАИ аудитінің стандарттарына сәйкес мемлекеттік аудитке "сәйкестік аудиті" және "тиімділік аудиті" сияқты ұғымдар кіреді. Сәйкестік аудиті дәстүрлі қаржылық аудитті, сондай-ақ ішкі бақылау жүйелерінің аудитін қамтиды.

Тиімділік аудит - материалдық және қаржы ресурстарын пайдалану бойынша мемлекеттік және квазимемлекеттік сектордың қызметін тәуелсіз бағалау жүйесі. [1]

Тәуелсіздік алған сәттен бастап Қазақстанда бұзушылықтарды анықтауға және ден қою шараларын қабылдауға бағытталған мемлекеттік қаржылық бақылау жүйесі қалыптасты.

2004 жылы қабылданған Қазақстан Республикасының Бюджет кодексінде бірінші рет кешенді, тақырыптық және қарсы бақылау бөле отырып, қаржылық бақылауды ұйымдастыру негіздері анықталды.

Қаржылық есептіліктің сәйкестігі мен бақылауымен қатар тиімділікке, нәтижелілікке, орындылыққа және негізділікке бақылау жүргізе бастады.

Республикалық бюджеттің атқарылуын бақылау жөніндегі Есеп комитетінің, мәслихаттардың тексеру комиссияларының, ішкі бақылау жөніндегі орталық және жергілікті уәкілетті органдардың өкілеттіктері заңнамалық деңгейде айқындалды.

Орталық мемлекеттік органдарда алғаш рет мемлекеттік органның басқа құрылымдық бөлімшелерінен ұйымдастырушылық және функционалдық тәуелсіз ішкі бақылау қызметтері құрылды.

2008 жылы мемлекеттік қаржылық бақылау жүйесі жетілдірілді, ішкі бақылау жөніндегі жергілікті уәкілетті органдар таратылып, Астана, Алматы қалалары мен облыстар әкімдіктерінің жанынан ішкі бақылау қызметтері құрылды.

Мемлекеттік қаржылық бақылау объектілерінде анықталатын бұзушылықтар сыныптауышы бекітілді.

Сыртқы мемлекеттік қаржылық бақылау органдары жанынан сыртқы мемлекеттік қаржылық бақылау саласындағы құқық қолдану практикасын, сыртқы мемлекеттік қаржылық бақылау стандарттарын сақтау мәселелерін қарау жөніндегі үйлестіру кеңестері жұмыс істей бастады.

Мемлекеттік қаржылық бақылау органдарының есептерінде бұзушылықтар, бюджет қаражатын мақсатсыз және тиімсіз пайдалану туралы ақпаратты ашуға басты назар аударылады және бұзушылықтардың сипаты мен бюджет қаражатын пайдаланудың тиімсіздігінің себептері туралы ақпарат жоқ. Қаржылық тәртіп деңгейін жақсарту және мемлекеттік қаражат пен активтерді басқару жөніндегі қызметті тиімді ұйымдастыру белгілері жоқ.

Бірыңғай әдіснаманың, мемлекеттік қаржылық бақылауды жоспарлаудың болмауы, мемлекеттік қаржылық бақылау органдарының еңбек және өзге де ресурстарын ұтымсыз пайдалану да қолданыстағы жүйенің тиімді жұмыс істеуіне ықпал етпейді. Мемлекеттік қаржылық бақылау органдарының өзара іс-қимылының қолда бар тетігі тиімсіз.

Сыртқы және ішкі бақылауды жүзеге асыратын мемлекеттік органдардың функциялары мен өкілеттіктері Заңмен шектелмеген, бұл олардың қызметінің қайталану элементтерін күшейтуге алып келеді және мемлекеттік қаржылық бақылаудың барлық жүйесінің тиімділігін төмендетеді.

Ішкі бақылау және аудит қызметтерінің әлеуеті жеткіліксіз түсініледі және пайдаланылады. Ішкі аудит қызметтері барлық мемлекеттік органдарда емес, құрылғандар дербес қызметтер түрінде де, белгілі бір құрылымдық бөлімшенің құрамында да, ал жекелеген жағдайларда — ішкі бақылау мен аудиттің бірыңғай қызметі нысанында да жұмыс істейді. Бұл ретте олардың қызметі жеткіліксіз үйлестіріледі.

Білікті кадрлардың тапшылығы және мемлекеттік қаржылық бақылау жүйесі кадрларын теориялық және практикалық кәсіби даярлаудың төмен деңгейі байқалады, бұл қоғамдық сектордың қаржылық есептіліктің халықаралық стандарттарына көшуі кезінде қиындайды.[2]

Мемлекеттік қаржылық бақылау саласында аудиторларды сертификаттау жүйесі жоқ, бұл олардың жұмыс сапасын төмендетеді. Қаржылық бұзушылықтар және жүргізілген бақылау іс-шараларының нәтижелері бойынша бірыңғай ақпараттық база енгізілмеген. Тәуекелдерді басқару жүйелерінің жұмыс істеуі бойынша бірыңғай тәсілдер жоқ.

Мемлекеттік аудитті толыққанды енгізу мемлекеттік қаражатты бақылауды жетілдірудегі маңызды бағыттардың бірі, сондай-ақ қойылған стратегиялық мақсаттар мен міндеттерге қол жеткізудің неғұрлым пәрменді құралдарының бірі болып табылады.

Қазақстан Республикасының Президенті Н. Назарбаев өзінің Қазақстан халқына Жолдауында мемлекеттік аудиттің кешенді жүйесін құру, жоспарлар мен бағдарламаларды әзірлеу үшін мемлекеттік органдардың жауапкершілігін күшейту, сондай-ақ мемлекеттілікті одан әрі нығайту және қазақстандық демократияны дамыту үшін мемлекеттік басқарудың жаңа түрін қалыптастыру мақсатында ең озық әлемдік тәжірибе негізінде құру міндетін қойған кезде алғаш рет Қазақстан Республикасының басқару жүйесінде мемлекеттік аудиттің

пайда болуы туралы сөз болды. Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығымен 2013 жылы Қазақстан Республикасында мемлекеттік аудитті енгізу тұжырымдамасы бекітілді.

Мемлекеттік қаржылық бақылауды кезең-кезеңмен реформалау және оның функционалдық бағыттарын одан әрі кеңейте отырып, мемлекеттік аудитті енгізу қажеттілігі бұрыннан жетілді. Келесі қадам тиісті заңды қабылдау, Нормативтік-құқықтық базаны жетілдіру және тетікті әзірлеу болуы тиіс.

Мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау органдарының функцияларын нақты бөлу және олардың тиімділігін арттыру мақсатында жалпы стандарттарды әзірлеу және қабылдау қажет. Жалпы стандарттар мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау жүргізудің тиімділігін, дәйектілігі мен объективтілігін қамтамасыз ету мақсатында мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау органдарының қызметіне қойылатын негізгі талаптарды қамтуға тиіс. Алдыңғы қатарлы әлемдік тәжірибе негізінде мынадай стандарттарды атап өтуге болады: "тәуелсіздік", "әдептілік", "құзыреттілік", "кәсіби пікір", "есеп берушілік", "ашықтық", "жариялылық", "күпиялылық", "мемлекеттік аудит нәтижелерін өзара тану", "басқару", "сапаны бақылау".

Жалпы стандарттарды іске асыру мемлекеттік аудитті жүзеге асыру мәселелері бойынша заңға тәуелді нормативтік-құқықтық актілерді, рәсімдік стандарттарды, әдістемелік және басқа да құжаттарды әзірлеу және бекіту жолымен қамтамасыз етілуге тиіс.

Мемлекеттік аудит ұғымы оның мемлекеттік қаржылық бақылауға қатысуына қатысты пікірталастар саласында. Бұл мәселе бойынша ғалымдардың пікірлері әртүрлі. Даулар негізінен оны мемлекеттік қаржылық бақылаудың бір түрі, әдісі немесе нысаны ретінде түсіндіруге байланысты туындайды, ал кейбір ғалымдар аудит Мемлекеттік басқару жүйесіндегі дербес және мемлекеттік бақылаудан тәуелсіз институт болып табылатынын көрсетеді.[3]

Украин ғалымы Л. А. Савченко, мемлекеттік аудит - бұл бақылаудағы субъектінің есеп пен қаржылық есептілікті жүргізуінің дұрыстығын, операцияларды жүзеге асырудың заңдылығын және олардың белгіленген нормаларға сәйкестігін анықтауға қатысты қаржы-шаруашылық қызметін талдауды, сондай-ақ тиісті органдардың, ұйымдардың әкімшілік қызметінің үнемділігін, тиімділігі мен нәтижелілігін жария қаржыға қатысты зерттеуді көздейтін мемлекеттік бақылау нысаны, анықталған кемшіліктерді жоюға қатысты ұсыныстар енгізу және ұсыныстар беру болып табылады.

Өз кезегінде орыс ғалымы-практик С. В. Степашин мемлекеттік аудитті қазіргі заманғы әлеуметтік бақылау институттарының бірі болып табылатын қоғамдық ресурстарды басқаруға қатысты мемлекеттік билік органдарының қызметіне сыртқы, тәуелсіз жария аудит жүйесі ретінде анықтайды. Оның пікірінше, мемлекеттік аудит пен мемлекеттік бақылау қоғамдық ресурстарды басқарудың кез келген заманауи жүйесінің қажетті және өзара толықтыратын элементтері болып табылады. Бұл ретте "мемлекеттік аудит" түсінігімен мемлекеттік билік органдарының қызметіне сыртқы, ал "мемлекеттік бақылау" ұғымы мемлекеттің ішкі өзін-өзі бақылауды жүзеге асыруға байланысты институттар мен рәсімдер үшін пайдаланылады.

Сонымен қатар, мемлекеттік аудит жалпы реттеуші-құқықтық жүйенің бір бөлігі болып табылады. Бұл жүйе қабылданған стандарттардан, заңдылық қағидаттарынан, тиімділіктен, Нәтижелілік пен қаржылық басқарудың үнемділігінен тартынуды, мұндай бұзушылықтарды одан әрі іске асыру мүмкіндігін алдын алу немесе шиеленістіру үшін іс-шараларды қолдануды анықтауға арналған. [4]

Қорытындылай келе, Қазақстандық қоғамды дамыту және мемлекеттік аппарат алдында туындайтын жаңа форматтағы міндеттемелер Мемлекеттік басқарудың күшті жүйесінің жұмыс істеуін талап етеді.

Осы мәселелерді шешуде мемлекеттік басқарудың ажырамас бөлігі ретінде мемлекеттік қаржылық бақылаудың рөлі артады. Алайда, елде қолданыстағы мемлекеттік қаржылық бақылау жүйесі біржақты болып табылады және бюджет қаражатын тиімсіз пайдалану және қаржылық бұзушылықтар жағдайларын анықтауға ғана бағытталған. Сонымен қатар,

қолданыстағы басқару жүйесіне баға беретін және оны одан әрі тиімді дамыту жөніндегі бағыттарды айқындайтын осындай институтты енгізу қажет. Халықаралық тәжірибеде мұндай рөлді мемлекеттік аудит атқарады. Жалпы, Қазақстан үшін мемлекеттік аудит тек қаржылық мәселелерді ғана емес, сондай-ақ тәуекелдерді басқару бойынша анықталған кемшіліктер мен ұсыныстар негізінде пәрменді ұсынымдарды ұсына отырып, олардың қызметінің барлық бағыттарын қамтитын аудит объектілері қызметінің тиімділігін тұтас және тәуелсіз бағалау ретінде көрінеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 12 қарашадағы № 392-V – URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000392>
2. Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы. "Қазақстан-2050" Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты - 2012 [Электронды ресурс] - Кіру режимі. - URL: https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/kazakstan-respublikasynyn-prezidenti-nenazarbaevtyn-kazakstan-halkyna-zholdauy-2012-zhylgy-14-zheltoksan
3. Буланов В.С. Глоссарий Нарықтық экономиканы мемлекеттік реттеу. – 2002 [Электрондық ресурс] - Кіру режимі. - URL: <http://www.vocable.ru/dordam/933/word/yefektivnoe-gosudarstvo>
4. "КАЗИНФОРМ" Қазақстан мемлекеттік ақпарат агенттігі – URL: https://www.inform.kz/ru/v-rk-vneshniy-gosudarstvennyy-audit-i-finansovyy-kontrol-budut-osuschestvlyat-sya-schetnym-komitetom-i-schetnymi-komissiyami_a2625506